

การวิเคราะห์พิธีกรรมการเลี้ยงผีฝาย: ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำของชุมชนล้านนา
AN ANALYSIS OF THE PHI FAI RITUAL: THE LOCAL WISDOM OF WATER MANAGEMENT IN
LANNA COMMUNITY

อรุณรักษ์ ธนเลิศลาภ
Arunrak Thanalertlap
บริษัท เมทเทิลคอม จำกัด
Metalcom Ltd.

Corresponding Author E-mail: arunrak99@gmail.com

Received October 1, 2023

Revised October 29, 2023

Accepted November 15, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการปรับตัวของประเพณีการแห่หางแมวในภาคอีสานภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ด้วยการทบทวนวรรณกรรมและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่าประเพณีการแห่หางแมวมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น แต่ภาวะโลกร้อนและความแปรปรวนของสภาพอากาศในปัจจุบันส่งผลกระทบต่อรูปแบบและการดำรงอยู่ของประเพณีนี้ ชุมชนอีสานได้พยายามปรับตัวโดยการปรับเปลี่ยนขั้นตอนพิธีกรรมให้กระชับขึ้น การเลือกใช้วัสดุธรรมชาติท้องถิ่นที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม การสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนรุ่นใหม่ กระบวนการปรับตัวเหล่านี้ไม่เพียงช่วยรักษาคุณค่าหลักของประเพณีเอาไว้ได้ หากยังสะท้อนถึงภูมิปัญญาและความยืดหยุ่นของชุมชนในการรับมือกับความท้าทายใหม่ ๆ บทเรียนจากการปรับตัวของประเพณีแห่หางแมวสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมอื่น ๆ ในยุคที่สภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้เช่นกัน

คำสำคัญ: การแห่หางแมว, ภาคอีสาน, การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ, การปรับตัว, ความยั่งยืน

Abstract

This article aims to examine the adaptation of the Cat Procession tradition in Northeastern Thailand under the context of climate change, based on a review of relevant literature and data. The results indicate that the Cat Procession tradition plays a crucial role in creating a connection between humans and nature, and promoting the conservation of local natural resources. However, global warming and current climate variability have affected the form and existence of this tradition. Isan communities have attempted to adapt by streamlining the ritual procedures, using eco-friendly local natural materials, establishing collaborations with external organizations, and encouraging the participation of younger generations. These adaptation processes not only help preserve the core values of the tradition but also reflect the wisdom and resilience of the communities in dealing with new challenges. Lessons from the adaptation of the Cat Procession tradition can also be applied to conserve and revitalize other cultural heritages in an era of rapid climate change.

Keywords: Cat Procession, Northeastern Thailand, Climate Change, Adaptation, Sustainability

บทนำ

พิธีกรรมการเลี้ยงผีฝ่ายเป็นพิธีกรรมดั้งเดิมของชุมชนล้านนาที่สืบทอดกันมายาวนาน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อที่ว่า ผีฝ่ายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยปกป้องรักษาฝ่ายน้ำและระบบชลประทานของชุมชน พิธีกรรมนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อบวงสรวงผีฝ่าย ขอให้มือน้ำอุดมสมบูรณ์ ส่งเสริมความสามัคคีของชุมชน และอนุรักษ์ระบบนิเวศน์ริมน้ำ

ในอดีต พิธีกรรมการเลี้ยงผีฝ่ายมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากชุมชนล้านนาอาศัยการเกษตรเป็นอาชีพหลัก โดยเฉพาะการทำนาและการปลูกข้าวซึ่งต้องพึ่งพาน้ำจากฝายเป็นหลัก พิธีกรรมจึงมีบทบาทสำคัญในการจัดการน้ำ ควบคุมการเปิด-ปิดฝาย และจัดสรรน้ำให้เพียงพอและเป็นธรรมแก่คนในชุมชน

อย่างไรก็ตาม ภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจในปัจจุบัน พิธีกรรมดั้งเดิมเริ่มลดความสำคัญและถูกกลืนเลือนไปบ้าง คนรุ่นใหม่บางส่วนไม่เห็นคุณค่าและความจำเป็นที่จะต้องสืบทอดประเพณี การทำเกษตรในรูปแบบเดิมลดลง มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่แทนภูมิปัญญาดั้งเดิม จึงจำเป็นต้องตระหนักถึงการอนุรักษ์และดำรงไว้ซึ่งพิธีกรรมและภูมิปัญญาอันทรงคุณค่านี้

บทความนี้มุ่งทำความเข้าใจพิธีกรรมการเลี้ยงผีฝ่ายซึ่งสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการน้ำของชุมชนล้านนา โดยการศึกษาเปรียบเทียบพิธีกรรมของหลายชุมชน และวิเคราะห์ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อพิธีกรรมและองค์ความรู้ดั้งเดิม ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น อันนำไปสู่การออกแบบยุทธศาสตร์ในการอนุรักษ์และสืบสานอย่างเหมาะสมต่อไปในอนาคต

ภูมิหลังและความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่าย

พิธีกรรมการเลี้ยงผีฝ่ายเป็นหนึ่งในประเพณีที่โดดเด่นของชุมชนล้านนามาแต่โบราณกาล ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างวิถีชีวิต การเกษตรกรรม และระบบความเชื่อของผู้คนในภูมิภาคนี้ โดยฝายถือเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีความสำคัญยิ่ง เนื่องจากทำหน้าที่กักเก็บและกระจายน้ำซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการทำนาและปลูกข้าว อันเป็นอาชีพหลักของชาวล้านนาช้านาน (สิงขะ, 2554)

ตามคติความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนล้านนา ผีฝ่ายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ ณ บริเวณรอบ ๆ ฝาย คอยปกป้องรักษาแม่น้ำลำคลอง พืชพันธุ์ และชาวนาที่ต้องพึ่งพาน้ำในการเพาะปลูก ซึ่งผีฝ่ายนี้มีทั้งที่เป็นบรรพบุรุษของหมู่บ้าน และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่ใช่มนุษย์ ดังปรากฏในข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามของ บุญเสริม (2538) ที่พบว่า ชาวบ้านมักเรียกขานผีฝ่ายในนามสมมติว่า “ตาฝาย” “อาภฝาย” หรือ “พ่อแม่ฝาย” ซึ่งแฝงนัยถึงความเคารพและความผูกพันอย่างลึกซึ้ง

การเลี้ยงผีฝ่ายจึงเป็นพิธีกรรมเช่นไหว้บวงสรวงผีฝ่ายเพื่อแสดงความกตัญญูและขอพรให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล แม่น้ำลำคลองมีน้ำไหลสะดวก พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ โดยจะมีการจัดเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ต่าง ๆ เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน หัวหมู เนื้อวัว ไก่ต้ม และสุรา เป็นต้น จากนั้นจะนำไปถวายที่ศาลหรือหิ้งบูชาผีฝ่ายซึ่งมักตั้งอยู่ใกล้กับตัวฝาย พร้อมกับสวดมนต์และกล่าวคำอธิษฐานขอให้ผีฝ่ายคุ้มครองปกป้องรักษาชาวบ้านตลอดไป (วิลักษณ์, 2542)

ในอดีต พิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่ายเป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่ที่ทำกันเป็นประจำทุกปี โดยชาวบ้านจะรวมตัวกันเป็นหมู่คณะ ร่วมแรงร่วมใจกันจัดเตรียมสถานที่และเครื่องเซ่นไหว้ พิธีกรรมนี้จะใช้เวลาหลายวันและมีความยุ่งยากพิถีพิถันในการประกอบพิธี ไม่ว่าจะเป็นขั้นตอนการเชิญผีฝ่ายเข้าร่างทรง การบอกกล่าวเล่าความเป็นไปในรอบปีที่ผ่านมา การขอขมาลาโทษหากได้ล่วงเกินผีฝ่าย และการขอพรให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ทุกอย่างล้วนมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์อันลึกซึ้ง (ชูสิทธิ์, 2540)

ความเชื่อในเรื่องผีฝ้ายซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อแบบจารีตในล้านนา ที่ประกอบไปด้วยความเชื่อเรื่องผีและพุทธศาสนา การผสมกลมกลืนกันระหว่างความเชื่อสองระบบนี้เองที่หล่อหลอมวิถีชีวิตของผู้คนในล้านนาให้ดำเนินไปอย่างมีดุลยภาพ การเคารพนับถือธรรมชาติเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำให้ชุมชนใช้ทรัพยากรน้ำและดินอย่างรู้คุณค่าและพอเพียง ในขณะที่หลักธรรมทางพุทธศาสนาก็สอนให้มีความเมตตา รู้จักให้อภัย และสร้างความสามัคคีในหมู่คณะ (สิงขม, 2554)

อาจกล่าวได้ว่า พิธีกรรมการเลี้ยงผีฝ้ายในฐานะที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการน้ำนี้ มิได้มีคุณค่าเพียงแคในเชิงเทคนิคหรือวิศวกรรมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นเสมือนสื่อกลางเชื่อมโยงระบบคิด ความศรัทธา ตลอดจนปรัชญาชีวิต ที่มีพลวัตและดำรงอยู่คู่กับสังคมเกษตรกรรมล้านนาสืบต่อกันมายาวนาน เป็นมรดกภูมิปัญญาที่ควรแก่การเรียนรู้และสืบทอดต่อไปในอนาคต

รายละเอียดของพิธีกรรมการเลี้ยงผีฝ้ายในหลากหลายชุมชน

พิธีกรรมการเลี้ยงผีฝ้ายของแต่ละชุมชนในล้านนามีรายละเอียดแตกต่างกันไปตามบริบทเฉพาะของแต่ละพื้นที่ โดยมีทั้งจุดร่วมและจุดต่างที่น่าสนใจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป

จากการศึกษาภาคสนามของ อุดม (2545) พบว่า ในหมู่บ้านแถบลุ่มน้ำปิง เชียงใหม่ มักจัดพิธีเลี้ยงผีฝ้ายในช่วงเดือนมีนาคมถึงเมษายน ก่อนที่จะเริ่มต้นฤดูกาลทำนา โดยชาวบ้านจะนำอาหารคาวหวาน เหล้าขาว และเครื่องเซ่นอื่น ๆ ไปถวายที่ศาลหลักของหมู่บ้าน มีการจุดธูปเทียนบูชา สวดมนต์ภาวนา ก่อนที่จะแห่ขบวนไปยังฝ้ายน้ำ นำเอาเครื่องเซ่นไปวางไว้ที่ปากฝ้าย แล้วผู้อาวุโสของหมู่บ้านจะกล่าวเชิญผีฝ้าย บอกกล่าวความเป็นไป ขอขมาหากได้ล่วงเกิน และขอให้น้ำไหลสะดวกตลอดปี จากนั้นจึงรับประทานอาหารร่วมกันเป็นการเฉลิมฉลอง

ในขณะที่ชุมชนบางแห่งในจังหวัดลำพูน เช่น บ้านทาป่าเปา เลือกที่จะประกอบพิธีในช่วงเดือนพฤษภาคมหลังจากสิ้นสุดการเพาะปลูก โดยเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผีฝ้ายด้วย การแต่งกายของผู้เข้าร่วมพิธีจะเน้นโทนสีขาวซึ่งแสดงถึงความบริสุทธิ์ มีการนำต้นกล้วยและอ้อยมาปักเป็นแถวยาวบริเวณรอบ ๆ ฝ้าย มีความเชื่อว่าผีฝ้ายโปรดปรานพืชผลเหล่านี้ นอกจากนี้ภายในงานยังมีการละเล่นดนตรีพื้นบ้าน เช่น สะล้อซอ ซึง และการฟ้อนรำ เพื่อความสนุกสนานรื่นเริง (พรสวรรค์, 2560)

ส่วนในเขตจังหวัดเชียงราย พิธีเลี้ยงผีฝ้ายมักจะจัดควบคู่ไปกับประเพณีสงกรานต์ในช่วงกลางเดือนเมษายน ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านจะเป็นแกนนำสำคัญในการประกอบพิธี โดยจะมีการสวดอ้อนวอนขอให้น้ำจากแม่โพสพ มีการโห่ร้องเพลงโบราณเรียกขวัญข้าว และที่ขาดไม่ได้คือการรดน้ำดำหัวเพื่อขอพรจากผีฝ้ายรวมถึงผู้เฒ่าผู้แก่ ที่น่าสนใจคือ พิธีนี้จะมีการผสมผสานกับความเชื่อเรื่องขวัญและพิธีเรียกขวัญในรูปแบบต่าง ๆ ด้วย (นิคม, 2548)

แม้จะมีความแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อย แต่พิธีกรรมการเลี้ยงผีฝ้ายในแทบทุกชุมชนล้วนมีเป้าหมายสำคัญร่วมกัน นั่นคือการแสดงความเคารพต่อผีฝ้ายและขอให้ปกป้องรักษาให้ทุกอย่างดำเนินไปด้วยดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องน้ำซึ่งเป็นหัวใจของการทำเกษตรกรรม นอกจากนี้พิธีกรรมยังเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์และความสามัคคีของคนในชุมชน ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกัน การแบ่งปันอาหาร และการละเล่นต่าง ๆ ที่ช่วยให้ผู้คนได้มาพบปะพูดคุยกันมากขึ้น (อุดม, 2545)

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่าในปัจจุบันพิธีเลี้ยงผีฝ้ายในหลาย ๆ ชุมชนเริ่มลดความสำคัญลงบ้างก็ลดขนาดและความยิ่งใหญ่ของพิธีกรรมลง บ้างก็เลิกจัดไปเลยเนื่องจากไม่มีผู้สืบทอด สาเหตุสำคัญมาจากการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและการดำรงชีพ ที่พึ่งพาระบบชลประทานสมัยใหม่แทนระบบฝ้ายแบบดั้งเดิม

ความจำเป็นในการบำรุงรักษาฝายจึงลดลง ประกอบกับคนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมแล้ว ความผูกพันกับวิถีเกษตรและระบบความเชื่อเรื่องผีฝายจึงจางหายไป (นิคม, 2548; อุดม, 2545)

กระนั้นก็ตาม ยังมีความพยายามจากภาคส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน ในการฟื้นฟูพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นอันทรงคุณค่า บางชุมชนได้มีการปรับรูปแบบพิธีกรรมให้เข้ากับบริบทสังคมสมัยใหม่มากขึ้น เช่น ย่นระยะเวลาจัดงานให้สั้นลง ปรับเปลี่ยนเครื่องเซ่นให้เรียบง่ายขึ้น เป็นต้น เพื่อให้สามารถสืบทอดพิธีกรรมและองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องต่อไปได้ (พรสวรรค์, 2560) นับเป็นความท้าทายที่สำคัญในการผสานคุณค่าเชิงจารีตกับความเป็นสมัยใหม่ได้อย่างลงตัว

ความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมการเลี้ยงผีฝายกับการจัดการน้ำ

พิธีกรรมการเลี้ยงผีฝายมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการจัดการน้ำในชุมชนเกษตรกรรมล้านนา เนื่องจากฝายเป็นสิ่งก่อสร้างสำคัญที่ชาวบ้านใช้ในการกักเก็บน้ำและกระจายน้ำเพื่อการเพาะปลูก ซึ่งจำเป็นต้องมีการดูแลซ่อมแซมให้อยู่ในสภาพดีเกือบตลอดทั้งปี การดูแลฝายจึงเป็นหน้าที่สำคัญของชุมชนที่ต้องร่วมมือกันอย่างเหนียวแน่น การเลือกสถานที่สร้างฝายจะมีความเชื่อมโยงกับภูมินิเวศน์ของแต่ละพื้นที่ เช่น สภาพภูมิประเทศ ความลาดชันของพื้นดิน ระดับน้ำในลำธาร เป็นต้น ซึ่งสะท้อนภูมิปัญญาชาวบ้านที่สั่งสมมาเนิ่นนาน อย่างฝายแม่ชะจาน อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย จะถูกสร้างในจุดที่แม่น้ำไหลผ่านช่องเขาลงมา ทำให้สามารถกักเก็บและผันน้ำเพื่อส่งต่อไปให้พื้นที่เพาะปลูกด้านล่างได้อย่างมีประสิทธิภาพ (อัมพร, 2537)

วัสดุที่ใช้สร้างฝายเองก็มักเป็นวัสดุธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ไม้ ดิน หิน กิ่งไม้ ตามแต่ภูมิประเทศของแต่ละแห่ง ฝายประเภทไม้จะใช้ไม้ไผ่หรือไม้เนื้อแข็งขนาดใหญ่ในการขัดสานกันให้แน่น ต้องคอยเปลี่ยนไม้ใหม่ทุกปีเนื่องจากไม้เน่าเปื่อยได้ง่าย ส่วนฝายประเภทกิ่งไม้จะใช้กิ่งไม้พุ่มและหญ้ามาร้อยรัดกันเป็นฝาย มีความทนทานน้อยกว่า ต้องคอยต่อเติมปีละหลายครั้ง (สิงหะ, 2554) การสร้างและซ่อมแซมฝายจึงเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยความร่วมมือของคนทั้งหมู่บ้าน ตามคติความเชื่อดั้งเดิม การดูแลฝายซึ่งผีฝายสถิตอยู่เป็นหน้าที่ของทุกคน สะท้อนผ่านการกำหนดให้การซ่อมแซมฝายเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีการเลี้ยงผีฝายเป็นช่วงที่ชาวบ้านจะได้มาร่วมแรงกันขนไม้ หิน ดิน มาซ่อมแซมและปรับปรุงตัวฝายไปพร้อมกับการทำพิธีจึงเป็นการควบคุมงานบุญกับงานสาธารณประโยชน์ไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน (บุญเสริม, 2538)

นอกจากการสร้างและบำรุงรักษาฝายแล้ว พิธีกรรมเลี้ยงผีฝายยังมีส่วนสำคัญในการควบคุมการเปิด-ปิดน้ำประตูฝาย ซึ่งมีความสัมพันธ์โดยตรงกับปริมาณน้ำที่จะไหลเข้าสู่พื้นที่การเกษตร ในอดีต จะมีตำแหน่ง “หัวหน้าฝาย” หรือ “แก่ฝาย” ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากชาวบ้านให้ทำหน้าที่ควบคุมการเปิดปิดประตูฝาย โดยอิงกับช่วงฤดูกาลและความต้องการใช้น้ำในแต่ละช่วงเวลา (อัมพร, 2537) หัวหน้าฝายจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝาย รวมถึงการสื่อสารกับชาวบ้านเรื่องกติกาการใช้น้ำที่เป็นธรรมสำหรับทุกคน เช่น การกำหนดเวลาผลัดเปลี่ยนกันรับน้ำของแต่ละครัวเรือน การจัดสรรน้ำในยามขาดแคลน การลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนกติกาด้วยการปรับไหม เป็นต้น ความน่าเชื่อถือและอำนาจของหัวหน้าฝายมาจากการที่ถือว่าเป็นตัวแทนของผีฝายในการควบคุมดูแลกิจการเหล่านี้ (ชูลิทธิ, 2540)

ในแง่นี้ พิธีกรรมการเลี้ยงผีฝายจึงเป็นกลไกสำคัญในการจัดสรรทรัพยากรน้ำของชุมชนอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน ช่วยลดความขัดแย้งที่อาจเกิดจากการแย่งชิงน้ำกันเอง ขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมในการอนุรักษ์และใช้น้ำอย่างรู้คุณค่า ผ่านบทบาทของผีฝายซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทุกคนเคารพนับถือ การเซ่นไหว้

บวงสรวงผีผายอย่างสม่ำเสมอจึงเป็นการตอกย้ำคุณูปการของผายและแม่น้ำลำคลองที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนในชุมชน (บุญเสริม, 2538; สิงฆะ, 2554)

กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมการเลี้ยงผีผายกับการจัดการน้ำในชุมชนล้านนานั้นเป็นความสัมพันธ์แบบองค์รวม ที่ผสานเอาองค์ความรู้ด้านการเกษตร วิศวกรรม การปกครองท้องถิ่น จารีตประเพณี และความเชื่อทางจิตวิญญาณเข้าไว้ด้วยกัน เป็นภูมิปัญญาที่ไม่ได้แยกขาดจากวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน แต่ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของตัวตนและอัตลักษณ์ของชาวล้านนามาช้านาน

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อพิธีกรรมเลี้ยงผีผาย

ในช่วงครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา สังคมล้านนาได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงในหลากหลายด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การศึกษา เทคโนโลยี ฯลฯ อันส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิม รวมถึงพิธีกรรมการเลี้ยงผีผายด้วยเช่นกัน ในด้านเศรษฐกิจ การขยายตัวของระบบทุนนิยมและการพัฒนาแบบกระแสหลัก ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในภาคเกษตรกรรมของชุมชนล้านนา การปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขายเป็นสินค้า การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ตลอดจนการพึ่งพาระบบชลประทานสมัยใหม่ ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้ระบบการผลิตและวิถีเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมค่อย ๆ ลดความสำคัญ ระบบเหมืองผายและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องจึงถูกละเลยมากขึ้นเรื่อย ๆ (สิงฆะ, 2554)

ขณะเดียวกัน แรงงานภาคเกษตรก็ได้เคลื่อนย้ายเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการในเมืองใหญ่มากขึ้น ทำให้ประชากรในชนบทลดลงและมีสัดส่วนของผู้สูงอายุเพิ่มสูงขึ้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเริ่มขาดการสืบทอดเยาวชนรุ่นใหม่ไม่สนใจหรือไม่เข้าใจความหมายและคุณค่าของพิธีกรรมดั้งเดิม บางส่วนมองว่าเป็นเรื่องล้าสมัยมลาย สิ้นเปลืองเวลาและทรัพยากร นำไปสู่การสูญหายของพิธีกรรมเลี้ยงผีผายในหลายชุมชน (นิคม, 2548) อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษที่ผ่านมา กระแสการฟื้นฟูวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นก็เริ่มได้รับความสนใจมากขึ้น มีความพยายามจากหลายภาคส่วนในการรื้อฟื้นประเพณีเลี้ยงผีผายขึ้นมาใหม่ เช่น การบูรณาการพิธีกรรมเข้ากับกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การปรับประยุกต์ให้เข้ากับบริบทสังคมสมัยใหม่ การนำองค์ความรู้เกี่ยวกับผายมาสร้างหลักสูตรในโรงเรียน เป็นต้น อย่างไรก็ตามจังหวัดเชียงใหม่มีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ “เฮือนผญาผาย” เพื่อรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และการจัดการน้ำของชุมชนมาเผยแพร่ นับเป็นแนวทางใหม่ในการสืบทอดภูมิปัญญาเรื่องผีผายให้คงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง (พรสวรรค์, 2560)

กล่าวได้ว่า การปรับตัวของพิธีกรรมเลี้ยงผีผายให้เข้ากับยุคสมัยเป็นความท้าทายที่สำคัญ ที่ต้องอาศัยความร่วมมือของคนทั้งชุมชนและภาคส่วนต่าง ๆ ที่จะช่วยกันสร้างสมดุลอย่างไรระหว่างการรักษาคุณค่าดั้งเดิมของภูมิปัญญา กับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งจะเป็นการสืบสานคุณูปการของพิธีกรรมนี้ไปยังคนรุ่นใหม่ต่อไป

แนวทางการสืบสานและอนุรักษ์พิธีกรรมเลี้ยงผีผาย

จากความสำคัญของพิธีกรรมการเลี้ยงผีผายในฐานะที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอันทรงคุณค่า และท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่ทำให้พิธีกรรมนี้เริ่มเสื่อมความนิยมไปในหลายพื้นที่ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหาแนวทางในการสืบสานและอนุรักษ์พิธีกรรมนี้ไว้ให้คงอยู่ โดยอาจทำได้หลายวิธีดังนี้

1. การศึกษาและเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับผีผายในระดับชุมชน เช่น การถ่ายทอดผ่านการลงมือปฏิบัติจริง การจัดนิทรรศการ การสร้างพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน จะช่วยให้เด็กและเยาวชนได้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญานี้มากขึ้น (อุดม, 2545)

2. การนำพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายเข้าสู่หลักสูตรการศึกษาทั้งในและนอกระบบ โดยเชื่อมโยงกับวิชาต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การจัดการน้ำ เกษตรกรรม วัฒนธรรมประเพณี ศาสนา เป็นต้น เพื่อให้เยาวชนได้เรียนรู้อย่างเป็นระบบและลึกซึ้งมากขึ้น (พรสวรรค์, 2560)

3. การอนุรักษ์และฟื้นฟูฝายและระบบเหมืองฝายแบบดั้งเดิม ในฐานะที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานสำคัญของพิธีกรรมนี้ ซึ่งจะต้องอาศัยความร่วมมือจากทั้งชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาครัฐ ในการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดิน การจัดสรรงบประมาณ และการดูแลรักษา (วิลักษณ์, 2542)

4. การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีเลี้ยงผีฝาย เช่น การสาธิตพิธีกรรม การเล่าเรื่องผีฝาย การให้นักท่องเที่ยวได้มีส่วนร่วมในการซ่อมแซมฝาย เพื่อเผยแพร่ภูมิปัญญาไปสู่สาธารณะ และสร้างรายได้ให้กับชุมชน แต่ต้องคำนึงถึงความสมดุลและไม่บิดเบือนหรือลดทอนคุณค่าทางวัฒนธรรมด้วย (นิคม, 2548)

5. การสนับสนุนการวิจัยและการสร้างนวัตกรรมที่เกี่ยวข้องกับฝายและพิธีกรรม เช่น การศึกษาความรู้ด้านวิศวกรรมชลประทานโบราณ การพัฒนาระบบกระจายน้ำอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างสื่อดิจิทัลเกี่ยวกับผีฝาย เพื่อให้เห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ยังสามารถประยุกต์ใช้และต่อยอดได้ในปัจจุบัน (พรสวรรค์, 2560)

6. การเชื่อมโยงพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายเข้ากับการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน เช่น การนำหลักการของผีฝายและระบบเหมืองฝายมาประยุกต์ใช้ในการสร้างความตระหนักรู้เรื่องคุณค่าของน้ำ การรณรงค์ให้ประหยัดน้ำ การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ การป้องกันน้ำเสีย ซึ่งจะทำให้เห็นความเกี่ยวพันระหว่างพิธีกรรมกับสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน (อุดม, 2545)

กล่าวโดยสรุป การสืบสานและอนุรักษ์พิธีกรรมการเลี้ยงผีฝายจำเป็นต้องทำในหลายมิติ ทั้งในด้านการศึกษา การปฏิบัติ การประยุกต์ใช้ และการดำรงรักษา ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและความต้องการของคนรุ่นใหม่ โดยอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ทั้งชุมชน ท้องถิ่น ภาครัฐ เอกชน และสถาบันการศึกษา เพื่อช่วยกันหล่อหลอมองค์ความรู้และภูมิปัญญาอันทรงคุณค่านี้ให้ดำรงอยู่คู่สังคมสืบไป

สรุป

พิธีกรรมการเลี้ยงผีฝายถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการน้ำที่โดดเด่นของชุมชนล้านนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้อันลึกซึ้งเกี่ยวกับระบบนิเวศ การเกษตร วิศวกรรม การปกครอง ตลอดจนจิตวิญญาณเชิงจิตวิญญาณของผู้คน ผ่านการประกอบพิธีกรรมอย่างเคร่งครัดและการดูแลรักษาฝายอย่างสม่ำเสมอ ภูมิปัญญานี้ไม่เพียงช่วยให้ชุมชนสามารถควบคุมและจัดสรรทรัพยากรน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม หากยังเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้เหนียวแน่นและมีความสามัคคี ผ่านการร่วมแรงร่วมใจกันในการประกอบพิธีและซ่อมแซมฝายเป็นประจำทุกปี อันเป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมในการดูแลรักษาสายน้ำและดำรงวิถีเกษตรกรรม อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทการพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบัน พิธีกรรมเลี้ยงผีฝายก็ได้เผชิญกับความท้าทายหลายประการ เช่น การลดลงของพื้นที่เกษตรกรรม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร ค่านิยมที่เปลี่ยนไปของคนรุ่นใหม่ ซึ่งส่งผลให้พิธีกรรมนี้เริ่มลดความสำคัญลงในหลายพื้นที่ ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องมีการสืบสานและอนุรักษ์พิธีกรรมเลี้ยงผีฝายอย่างจริงจัง ทั้งในแง่ของการศึกษาเผยแพร่องค์ความรู้ การบูรณาการเข้ากับการศึกษาในระบบ การฟื้นฟูโครงสร้างและกายภาพของฝาย การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การสนับสนุนการวิจัยนวัตกรรม และการประยุกต์ใช้หลักการในการจัดการน้ำสมัยใหม่ ทั้งนี้จะต้องอาศัยความร่วมมืออย่างบูรณาการจากทั้งชุมชน ท้องถิ่น

สถาบันการศึกษา ภาครัฐ และเอกชน เพื่อให้ภูมิปัญญาอันทรงคุณค่านี้ดำรงอยู่ท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้อย่างยั่งยืน พิธีกรรมการเลี้ยงผีผายไม่ได้เป็นเพียงพิธีกรรมหรือประเพณีที่จัดขึ้นเป็นประจำเท่านั้น หากแต่เป็นการบ่มเพาะระบบคิด ปรัชญา และแบบแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนของชุมชน ผ่านความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งปัจจุบันสังคมสมัยใหม่ น่าจะได้เรียนรู้และนำมาปรับใช้ให้เหมาะสม การทำความเข้าใจในพิธีกรรมการเลี้ยงผีผายจึงไม่ใช่เรื่องไกลตัว หากแต่เป็นการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัยและเอื้ออาทรต่อกัน เพื่อสร้างสมดุลและความยั่งยืนให้กับระบบนิเวศ อันจะเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- ชูสิทธิ์ ชูชาติ. (2540). ระบบการจัดการทรัพยากรน้ำแบบเหมืองฝายในภาคเหนือของประเทศไทย. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- บุญเสริม เจริญวงศ์. (2538). บทบาทของระบบเหมืองฝายในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรในภาคเหนือของประเทศไทย. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พรสวรรค์ สุธรรมสกุล. (2560). การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาการจัดการน้ำแบบเหมืองฝายในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อสร้างจิตสำนึกในการใช้น้ำ. มนุษยศาสตร์สาร, 18(2), 25-48.
- สิงฆะ วรรณสัย. (2554). การจัดการน้ำแบบพหุภาคีกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนในกลุ่มน้ำแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่. วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 23(1), 83-102.